

DOSYA/DERLEME**ENFORMASYONUN DEĞİŞEN NİTELİĞİ VE MEDYA**

Funda BAŞARAN*

1970'lerin sonundan bu yana, yeniden yapılanan kapitalist ekonominin en önemli görünümü küreselleşmedir. Kaçınılmaz ve kendiliğinden bir süreci tanımlayan öznesiz bir kavram olarak küreselleşme, ekonominin olduğu kadar, uluslararası ve sınıflararası hegemonya mücadelesinin de temel bir kavramına dönüşmüştür. Çok yanlı ve işlevli bir kavram olması nedeniyle gerçekliği ya da gösterilmek istenen farklı düzeylerde temsil etme özelliğine sahiptir. Küreselleşmenin değişik kullanımları içinde iktisadi anlamı, belki de gerçekliği temsil etmekte en yetkini olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle merkezden çevreye doğru mal ve sermaye hareketleri önündeki sınırların kaldırılması- ticari ve finansal serbestleşme olarak tanımlanabilecek olan bu iktisadi yönü, üç eğilimi içermektedir: Birincisi, mali piyasaların çarpıcı bir hızla büyümesidir. İkincisi, çok uluslu şirketlerin etki alanlarının değişimidir. Üçüncü bir eğilim ise, teknoloji kullanımının mali piyasalarda ve üretim sürecinde ortaya çıkardığı hızlı değişimdir. Bu üç eğilim arasında karşılıklı bir belirlenme söz konusudur. 1960'lar ve 70'ler boyunca soğuk savaşın, teknolojik rekabet olarak yaşanması sonucunda ortaya çıkan gelişmeler, üretimin teknolojik temelini değiştirilebilir hale getirirken, küresel bir üretim örgütlenmesini olanaklı kılmıştır. Öte yandan çokuluslu şirketler, daha fazla bütünleşmiş üretim ve pazarlama biçimleri geliştirebilmek için hızlı teknolojik değişimlere neden olmuşlardır. Teknolojik gelişmelerin önemi, yeniden yapılandırmanın birbiriyile uyumlu ve ilişkili kavramları olan küreselleşme, kuralsızlaştırma ve esnekliğin temel gereksinimi olan denetim açısından sağladıkları olanaklardan kaynaklanmaktadır.

Teknolojik Gelişme

Son yıllarda bilişim ve iletişim teknolojileri, denetimde zaman, mekan ve coğrafi uzaklık faktörlerinin yarattığı sınırlılıkları ortadan kaldırmayı; ses, görüntü, hareketli görüntü ve veri biçimindeki tüm enformasyon aktarımlarını tek ve esnek bir ağ içinde bütünleştirmeyi mümkün kılacak bir biçimde gelişmiş ve bu gelişmenin sonuçları ise, şirket örgütlenmelerinin geleneksel tarzlarının dışında, coğrafi bağımlılıklarından kurtulmaları, farklı bölümlerin kolayca dağıtılabılır ama yine de bir merkezden yönetilebilir hale gelmesi olmuştur. Üretim küresel düzeyde örgütlenmesi, sermayenin de küresel düzeyde yeniden yapılanması sonucunu yaratmıştır. Sermayenin küresel düzeyde yeniden yapılanmasının da temelinde, sermayenin dolaşımının gerçek zaman kavramı ile ifade edilebilecek işlemler yolu ile ve doğrudan birebir ilişkilerle, araçları tasfiye ederek gerçekleştirilebilir kılınmış olması nedeniyle teknolojik gelişmeler yer alır. Ancak bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin, küreselleşme ya da kapitalizmin yeniden yapılandırılması sürecindeki yegane rollerinin, sermayenin dolaşımı ve üretim için yeni bir altyapı sunmak olduğunu düşünmek eksik ve yanlış anlamlara neden olabilecek bir yaklaşımdır. Çünkü bu altyapıların, varolan üretim biçimlerini, sermaye yapısını ve hatta tüketim alışkanlıklarını yeniden ve genişleterek üretmesi yanında, üzerlerinden akan enformasyon da yaşamsal önemde bir ekonomik girdiye dönüşmüş ve yeniden yapılanan kapitalizmin itici sektörü haline gelmiştir.

İletişim yazını içinde iletişim altyapıları üzerinde taşınan enformasyona her zaman özel bir önem atfedilmiştir. Bunlar arasından, özellikle enformasyon toplumu düşüncesi etrafında örgütlenen çalışmalar, gelişmiş iletişim hizmetlerine, enformasyon toplumunu gerçekleştirecek bir ortam olarak önem kazandırmaları ve

* Araştırma görevlisi, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

günümüz iletişim çalışmalarının yönetsel versiyonlarına, ütopyik bir arka plan sağlamış olmaları nedeniyle önem taşımaktadır.

Enformasyon toplumu düşüncesi ile günümüzün yönetsel iletişim yazınının paylaştığı en önemli ortak özellik ise teknolojik determinizm olarak adlandırılan, toplumsal yaşamın tüm alanlarındaki ekonomik ve politik değişimlerin teknoloji ve teknolojik gelişmelerle ilişkilendirilmesi (Pelaez, E., Holloway, J.; 1991) yaklaşımıdır.

Teknolojik determinist olarak adlandırdığımız yaklaşıma göre, teknolojinin bağımsız bir hareket tarzı vardır ve bu da ona bütün toplumsal etkinlikleri belirleme gücünü verir. Bu belirleme gücünün etkisi ekonomiden, politikaya, devletten gündelik yaşama dek tüm ilişki ve kurumları kapsamaktadır. Bu yaklaşımın içinde, teknolojinin toplumun önüne zorunlu bir değişim hattı çizdiği ve böylece değişimin gerçekleşeceği çevreyi belirlediği yönündeki görüş geleneksel çoğulcu bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır ve yeni-umutlu bir geleceği vaat etmektedir. Teknolojinin herşeyi belirlediği ve tek tipleştirdiği yolundaki görüş ise, geleceğe dair kötümser beklentiler, eleştirel öğeler içermekte ve teknoloji karşısı bir konuma yerleşmektedir (Belek, İ.;1997:165-166). Ancak temelde, her iki görüş de, teknolojinin belirleyiciliğini öne sürmektedir. Enformasyon toplumu düşüncesinde, emek gücünün başlıca üretici güç olma özelliğini enformasyona kaptırdığı önermesinin teknolojik gelişmeler ve özellikle de bilişim teknolojilerini ele alış biçimi, iyimser ya da kötümser çerçevede teknolojik determinist bir özellik taşımaktadır.

Teknolojinin etkilerine ilişkin ikinci grupta yer alan yaklaşımlar ise, teknolojiyi belirleyen gereksinimler olduğu üzerinde durmaktadırlar. Bu yaklaşımın kapsamında, teknolojinin egemen sınıfın elinde olduğu ve egemenlik tarzını güçlendirme amacına hizmet ettiğini ileri süren araçsal yaklaşımlar da bulunur. Ancak bu yaklaşım asıl temelini, Marks'ın Grundrisse'de tanımladığı üretim araçlarının yani teknolojinin üretim sürecindeki yerleşik biçiminden almaktadır (Marks, K.;1979: 645-648). Marks'a göre, makineler yani teknoloji¹, üretim süreci içerisinde iki tür değer üretir:

1) kendi değeri olduğu, yani bir emek ürünü, nesnelleşmiş halde bir emek niceliği olduğu için; 2) emeğin üretici gücünü artırarak artık-emeğin zorunlu emeğe oranını artırdığı, yani canlı emek kapasitesini geçindirmek için gereken ürünlerin daha kısa sürede ve daha büyük miktarda üretilmesini sağladığı için. (Marks, K.;1979: 645-646)

Marks, Grundrisse'de teknolojinin üretim süreci içindeki değerinden yola çıkarak, kendi döneminde teknoloji sayesinde emeğin işinin kolaylaştığı yolundaki akıl yürütmeleri "burjuva lafazanlıklar" olarak tanımlarken, teknolojinin emeğin yerini aldığı ve bağımsız bir değer üretme aracı haline geldiği yolundaki görüşleri de eleştirir.

Marks'a göre, her iki görüşün temelinde de kapitalizmin evrensel doğru olarak kabul edilmesi, yani makinenin sabit sermaye olarak özel mülkiyette oluşunun verili ve değişmez bir durum olduğu kabulü vardır. Oysa, emek araçlarının gelişimi emekçileri bağımsızlaştırıcı bir özelliğe de sahip olabilir (Marks,K.; 1979: 647). Bunun önündeki tek engel özel mülkiyet, artı-değer yasası, sermayenin egemenliği gibi kapitalist sistemin temel kurallarıdır. Buradan yola çıkarak, teknoloji, üretim sürecinin, dolayısıyla da toplumsal ilişkilerin emek ve hammaddelerle birlikte belirleyeni olduğu kabul edilmekte, ancak emek ve teknolojinin örgütlenme biçimleri, ancak varolan toplumsal ilişkiler, ekonomik ve politik örgütlenmeler, uluslararası iş bölümü ve üretim ilişkileri bağlamında ele alındığında anlam kazanmaktadır.

Enformasyon Toplumu Çalışmaları

1960'lar ve 1970'lerde Machlup ve Porat tarafından saf ekonomik terimlerle tanımlanan enformasyon ekonomisi kavramı, Mac Luhan'ın elektronik iletişim teknolojisinin endüstrileşmemiş tüm bölgeleri ilerlemeye iten gücü ve izleyenleri katılımcı kılan özelliğine vurgu yapılarak ortaya attığı elektronik çağ ve küresel köy kavramları, Masuda'nın küresel enformasyon toplumu ve Bell'in endüstri sonrası yeni toplumsal düzen kavramları, (Schement, J.R., Lievrow, L.; 1987:1; Mattelart, A., Mattelart, M.; 1998:100; Belek, İ.;1997:27-32) 1980'lerde enformasyon toplumu tartışmalarının zeminini oluşturmuştur. Tüm bu kavramlaştırmalar, teknolojik gelişmelerin şekillendirdiği modern toplumlarda bilgi ve enformasyonun önemine işaret etmektedir.

Endüstri toplumuna geçiş olarak tanımlanan 19. yüzyıl sonlarında da yaşanan gelişmelerin teknik ve bilimsel bilgiye bağlandığı düşünülürse genel bir doğruyu yansıtan yukarıdaki saptamalar, bazı toplum bilimcilerin enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeleri, yeni bir çağa devrimci bir geçişi sağlayacak çarpıcı gelişmeler olarak yorumlamalarına ve endüstri toplumundan sonra yeni bir toplum tipi olarak enformasyon toplumu kavramının gelişmesine temel yaratmıştır.

Enformasyon toplumu, bir 'toplum sonrası'dır: Bu, bir önceki tarihsel evredeki değerlerin, toplumsal düzenlemelerin ve üretim biçimlerinin kırılması, -köklü bir değişime uğraması- anlamına gelmektedir. ... Bilgisayar teknolojisinin günlük yaşamda yaygınlık kazanmasıyla birlikte, kazananlarla kaybedenler, yönetenlerle yönetilenler arasında başlangıçtan bu yana varolagelen mücadelenin karakterize ettiği toplumsal yapı(lanma) büyük ölçüde yokolmakla karşı karşıya kalacaktır. (Hamelink, C.J.; 1991: 12).

Enformasyon toplumu düşüncesi içinde yer alanlar, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeleri ve yaygınlaşmayı, endüstri toplumunun taşıdığı tüm eksikliklerin giderileceği yeni bir toplumsal yapının kurucu unsurları olarak tanımlamaktadırlar. Çünkü, bu gelişmeler enformasyon toplumundaki tüm süreçlerin asıl kaynağı

olan enformasyonun üretilmesi, işlenmesi ve dağıtılması için gereken altyapıyı sağlamakta ve herkesin enformasyona erişmesinin olanaklarını yaratmaktadırlar. Enformasyon toplumunun önemli özellikleri olarak sunulan ve tanımın temelini oluşturan unsurlar, aynı zamanda da enformasyon toplumu araştırmalarının varsayımları olarak karşımıza çıkar. Enformasyon ekonomisinin gelişmesi (ekonomik bir değer olarak enformasyon ya da enformasyonel maddecilik), enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşması, mesaj ve kanal sayısındaki artış, karşılıklı bağımlılık, enformasyon alanında çalışan işgücünün artışı, bilimsel bilginin özel statüsü, tüm enformasyon toplumu düşünürlerinin bu yeni toplumu tanımlarken kullandıkları temel özelliklerdir (Schement, J.R., Lievrouw, L.; 1987: 3).

Masuda'ya göre, enformasyon kullanıldıkça kendiliğinden üretilen bir kaynaktır. Enformasyon ortak işlenmesi ve paylaşılmasının sağlanması da bu nedenle daha fazla enformasyon üretimini ve birikimini sağlayacaktır. Sosyo ekonomik gelişmenin eksenini oluşturan enformasyonun kullanımı ve paylaşılmasını sağlamakla kendiliğinden gerçekleşecek olan enformasyon toplumunda, toplumsal etkinliklerin en önemli öznesi gönüllü topluluklardır; siyasi sistem ise, katılımcı demokrasi olarak belirmektedir. Enformasyon toplumunda herkesin enformasyona erişebilmesi, ekonomik, siyasal ve kültürel alanda bir dizi toplumsal değişmeyi beraberinde getirecektir: endüstriyel üretimde içsel olan merkezleşme, standartlaşma, emeğin sömürsü ve tekelleşme son bulacak ve çoğulcu pazar anlayışı egemen olacaktır; tüm yurttaşlar daha fazla oranda enformasyona sahip olacağından ve sadece bir düğmeye basmakla gerçekleştirilebilecek referandumlar olanaklı hale geleceğinden karar verme yetkisi yönetici elinden alınacak ve katılımcı demokrasi gerçekleşecektir; enformasyon hem bireyler hem de ülkeler arasındaki farklılıkları gidereceğinden eşitlik sağlanacak, bu da "uluslararası uyum ve anlayış" (Hamelink, C.J.; 1991) anlamına gelecektir.

Başlangıçta gelişme iletişimi kuramının gelişmiş ülkeleri konu edinen bir devamı niteliği taşıyan (Winseck, D.;1998; Geray, H.;1994) enformasyon toplumu çalışmaları, üçüncü dünya ülkelerinin uygulayacağı gelişme modeline ilişkin olarak, farklı süreçler öngörürler. Enformasyon toplumu düşüncesinin kurucularından biri olan Mc Luhan, bu ülkelerin toplumlarının dünya çapında yaygınlaşan gelişmeleri anlama ve kullanma konusunda Batılı toplumlara oranla daha yetenekli olduklarını iddia ederken; diğer önemli kurucu Toffler'a göre, güney olarak adlandırdığı az gelişmiş ülkelerde enformasyon sektörü gelişmemiş olduğundan iki aşamalı bir sürece ihtiyaç vardır:

Birinci aşamada, Kuzey ülkeleri durumlarını korurken, Güney'de enformasyon sektörü büyüyecek ve bu ülkelerde servet Kuzey'dekilere oranla daha hızlı gelişecektir...

İkinci aşama, yeni gelişme dengesinin kurulmasıdır. Enformasyonun üretilmesi, örgütlenmesi, işlenmesi

sonucu, Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki fark eşitlenir. (Geray, H.; 1994: 83).

Gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkeler arasındaki farkı kapatacak unsurun, iletişim teknolojileri olduğu düşüncesi, tüm enformasyon toplumu düşünürlerinin paylaştıkları bir görüştür. Sadece ülkeler arası bir eşitlik için değil, bireyler arası eşitliğin sağlanması için de bilgi, dolayısıyla da iletişim teknolojileri en önemli gereksinimdir.

Oysa, teknolojinin gelişmesi ve az gelişmiş ülkelerin sorunları arasındaki ilişkiler, bir dizi yeni sorunu da gündeme getirmektedir. Gelişmiş teknolojilerin az gelişmiş ülkelere girişi, öncelikle yabancı yatırımları gerektirmektedir ve ayrıca bu altyapıların kurulması ve işletilmesi için gereken uzmanlık bilgisi ve teknolojik araçlar az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere artan bağımlılığını yaratmaktadır (Dickson, D.; 1992:44). Çok uluslu şirketlerin büyük bir bölümü, teknolojik bilgiyi potansiyel rakiplerine sızdırmamak için teknoloji geliştirme sürecini merkezileştirmeyi, sadece üretim birimlerini parçalamayı tercih ederler. Böylece, gelişmiş iletişim teknolojilerinin az gelişmiş ülkelere girişi, eşitlikten ziyade bağımlılığı ve eşitsizlikleri daha da artıran bir sonuca yol açmaktadır. Diğer yandan enformasyon çağının en göze çarpan niteliği enformasyona ilişkin tüm sektörlerde özel sermayenin egemen hale gelmesi ve kamusal enformasyonun ticari ürüne dönüşmesi olarak gözlemlendiğinden, enformasyon toplumu kapitalizmin tüm sınıflararası, bölgelerarası ve ülkelerarası çelişkilerini yeniden üretmektedir (Schiller, D.; 1999: 30).

Kapitalizmin sonuçları olarak karşımıza çıkan kitlesel işsizlik ve yoksulluk, artan otomasyon, doğal çevrenin yıkımı gibi sorunların çözümünü günümüz kapitalizminin temel dinamiklerinde arayan enformasyon toplumu düşüncesi (Frankel, B.;1991), sol ve sağda pek çok düşünür tarafından savunulmaktadır. Enformasyon toplumu düşüncesinin revize edilmiş bir biçimde tüm toplumsal ilişkilerin ve iletişim alanının yeniden yapılandırılması sürecinde karşımıza çıktığı da belirtilmesi gereken bir gerçektir.

Yönetsel İletişim Çalışmaları

Enformasyon toplumu düşüncesinin ardından ortaya çıkan ve iletişim altyapıları üzerinde duran, Dünya Bankası, ITU ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle üretilen büyük miktardaki enformasyon ve iletişim teknolojileri literatürü ise günümüzde, enformasyonun toplumsal önemine dikkat çeken çalışmalar olarak dikkatimizi çekmektedir. Bu oluşan literatürde, Rogers'ın 1980'lerde deneysel araştırmalar olarak adlandırdığı, ana akım ya da yönetsel araştırmalarla eleştirel araştırmaları yakınlaştırma (Tsui, L.S.; 1993) çabasının etkili olduğu göze çarpmaktadır. 1990'ların yönetsel iletişim yazınında politik ve ekonomik faktörler, varolan kurumlar ve başlıca aktörler, iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerle sınırlandırılarak tartışılmaya

başlanmıştı (Hudson, H.E.;1997: 35-50). Küresel enformasyon devriminin yönlendirdiği iletişim ve bilişim teknolojilerinin yakınsaması ve hızla artmasını, toplumsal değişimleri kavramsallaştırmak için kullanılmakta (Hudson,H.E.; 1997: 1-9); teknolojik gelişmeler ise toplum yararına bir rekabetin gelişmesinde belirleyici ve genellikle bilim adamları, mühendisler ve onları destekleyen kurumların yaratıcı rollerine işaret ederek ele alınmaktadır (Mansell, R.;1993:4). Yönetmel iletişim araştırmalarının temel konuları, iletişim pazarındaki yapısal ve örgütsel dönüşüm, hizmetlerin ekonomiye ve topluma katkısı, düzenlemenin yapısında ve amaçlarındaki değişim, ulusal ve uluslararası iletişim politikaları yapıcı kurumların yapısıdır. Ancak bu konuların araştırılma nedeni, iletişim hizmeti sağlayıcıların, kullanıcıların ve politika yapıcıların gelişmiş iletişim teknolojilerine nasıl uyum sağlayacağına ortaya çıkartılmasıdır (Mansell, R.;1993: 4).

Bu yönetsel çalışmaların kökeninde, gelişme iletişimi yazınından devralınmış olan gelişmenin tek bir çizgi üzerinde ilerlediği görüşü vardır. Gelişmiş iletişim altyapılarının teknolojik bileşiminde de bu görüş yansır. 1990'ların başında İnternet'in büyük bir hızla büyümesi, daha hızlı ve güçlü versiyonu olarak enformasyon otoyolları söylemine yaygınlık kazandırmıştır. Küresel enformasyon altyapısına bağlanacak olan ulusal enformasyon altyapıları, enformasyon otoyolları, yönetsel iletişim çalışmalarında, kapitalizmin varolan sorunlarını çözecek ve onu mükemmelleştirecek bir gelişmedir (McChesney, R.;1997:65). İletişim altyapıları ve hizmetlerinin yaygınlaşması, yeni teknolojilerin geliştirilmesi süreçlerinin pazar güçlerine terkedilmesi; iletişim politikalarının oluşturucularına ise, şirketlerin ve kullanıcıların çıkarlarını kucaklama görevi verilmesi bu yaklaşımın temel özelliğidir. Bazı çalışmalarda, pazardaki tekelleşme eğilimlerine dikkat çekilse de, bu kez teknolojinin belirleyiciliği ortaya çıkmakta ve büyük şirketlerin sahip olduğu enformasyonun, yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı gelişmiş enformasyon hizmetleri sayesinde küçük girişimciler ve alıcılar tarafından paylaşılması yoluyla, tekelleşme eğiliminin önüne geçileceği iddia edilmektedir (McChesney, R.;1997:65).

Yönetmel ya da ana akım yazın, iletişim altyapıları üzerinden taşınan enformasyonu ve bu enformasyonun toplumsal rollerini dönemsel olarak bu biçimde tanımlarken, eleştirel çalışmalardan ekonomi politik yaklaşım olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım, iletişim altyapıları üzerinden akan enformasyonun tarafsız olmadığını vurgulayarak, mülkiyet ilişkileri, sahiplik, denetim ve belirleyicilik üzerinde dururlar. Eleştirel kültürel çalışmalar ise, ağırlıklı olarak, iletişimi/enformasyonu şekillendiren dil ve ideoloji, hegemonya sorunlarını temel alırlar. Tüm bu çalışmalardan yola çıkarak, enformasyonun, ne enformasyon toplumu düşünürlerinin iddia ettiği gibi toplumsal bir eşitliğe neden olmasının, ne de yönetsel iletişim yazınında iddia edildiği gibi tekelleşme eğiliminin önüne geçmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni ise, neo-liberal politikaların tüm alanlar gibi iletişim alanını da egemenliği altına almış

olması yanında, enformasyonun tam da ekonomik neo-liberalizm boyutunda önemli bir bileşeni haline gelmesidir. Özellikle de bazı toplumsal kesimlerin eğitim ve iletişim ortamlarından yalıtılmak suretiyle, enformasyon yoksulu haline geleceği fikri son dönemlerde yaygınlık kazanmaktadır (Schiller, D.;1999:140; Murdock, G., Golding, P.; 1989: 180).

Enformasyonun Metalaşması

Günümüzde, enformasyonun bir meta olarak özelliklerine baktığımızda, öncelikle enformasyonun kullanıldığında tükenmiyor olmasına vurgu yapıldığını görürüz. Hatta enformasyon, kullanıldığında tükenen değil, tam tersine kullanıldıkça artan bir meta niteliğindedir. Bunun dışında, tüm diğer mal ve hizmet üretim süreçlerinde enformasyon asıl girdi durumundadır. Bu da enformasyonu, tüm diğer mallardan daha değerli kılan bir özelliktir.

Küresel iletişim ağlarının kullanımının, sadece medya alanına özgü değil, tüm bir ekonomiye yaygın olması, yukarıdaki özellikleri daha da önemli hale getirmiştir. İletişim ağları üzerinde, mekansal olarak yaygınlaşan ekonomik uygulamalar -finans, bankacılık, turizm gibi hizmetler yanında, üretim- açısından enformasyona erişim ve enformasyon paylaşımı, eskisinden daha stratejik bir unsur haline gelmektedir. Gelişen enformasyon teknolojileri, enformasyonun üretilmesi, dağıtılması, paylaşılması ve depolanması yöntemlerinde önemli değişikliklere neden olmuşlar ve kağıt dökümantasyon sisteminden çok daha ucuz yöntemleri şirketlere sunmuşlardır.

Enformasyonun ekonomik uygulamalar içerisinde bu kadar stratejik hale gelişi, enformasyon mülkiyetini gündeme getirir. Enformasyon mülkiyeti bugün son derece önemli hale gelmiş, ancak iletişim ağlarının yaygınlaşması da, bu önemli hale gelen olguyu aynı derece de önemli bir sorun haline getirmiştir. Çünkü sayısal ağlar yaygınlaştıkça, enformasyon mülkiyeti-özel enformasyon mülkiyeti de tehditlerle karşılaşmaktadır. Elektronik ticaret, elektronik bankacılık gibi uygulamalar sırasında iletişim ağları üzerinde dolaşan enformasyonun güvenliği, bugün son derece önem kazanmakta ve teknolojik araştırmalar yanında, yasal düzenlemeler ile de çözülmeye çalışılmaktadır.

Aslında uzun bir geçmişli olan fikir mülkiyet hakları/ telif hakları, ya da intellectual property right, tam da bu tehditleri bertaraf etmek için geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Telif hakları kavramı, enformasyon üzerinde birlerinin hak iddia etmesini mümkün hale getiren bir olgu olmanın yanında, bu hakların sayısal dünyaya aktarılması ve bugün aldığı biçim, basitçe bir güncellenmenin ötesinde daha derin anlamlar taşımaktadır. Fikir mülkiyet hakları, kapitalist gelişmenin başlarında, İngiltere'de çıkartılan "çitleme yasaları" ile benzeştirilmektedir. 1760-1830 yılları arasında getirilen ve "Çitleme Yasaları" olarak anılan bir dizi düzenleme, İngiltere'de çoktandır esas olarak pazar için üretim yapıyor

olsa da, tarım alanında kalmış bulunan kolektif köy ekonomisinden kalma unsurların temizlenmesi anlamına gelmiştir. Topraksız ya da küçük toprak sahibi köylüyü çalıştıran ve kiracı çiftçiler tarafından ekilen geleneksel olarak köylülerin ortak mülkiyetindeki topraklar, bu yasal düzenlemelerle görece az sayıda toprak lordunun elinde toplanmıştır (Hobsbawn, E.J.;2000,: 40). Bu benzetme ile, fikri mülkiyet hakları ya da telif hakları adıyla geçmişten bu yana uygulanan, ancak özellikle son yıllarda uluslararası anlaşmalara konu olan düzenlemelerin de, her ne kadar başından bu yana meta nitelikleri gösterse de enformasyon alanında kalmış bulunan ortak mülkiyet-kamu mülkiyeti kırıntılarını temizleyerek, enformasyon alanını tamamen özel mülkiyet alanı haline getireceği iddia edilmektedir.

Fikir mülkiyet haklarına karşı çıkanların dile getirdiği, devletin halktan topladığı vergiler ile finanse ettiği halde, para karşılığında şirketlere satarak kamusal erişimi kısıtlaması nedeniyle demografik istatistikler, nüfus bilgileri ve benzerlerinin özelleştirilmesi, biyolojik enformasyonun mülkiyete konu olması durumu ve bu konudaki ulusal düzenlemelerini tamamlamamış üçüncü dünya ülkelerinin yarattığı enformasyonun, önce çok uluslu şirketler tarafından sahiplenilmesi, ardından da konunun uluslararası anlaşmalara konu olması nedeniyle, bu ülkelerin uğradığı zarar gibi sakıncaların ipuçlarını sunduğu konu ile ilgili sakıncaların, yakında düşünce ve ifade özgürlüğü ve haber alma hürriyeti gibi alanları da kapsamı olasılığını gündeme getirmektedir. Diğer taraftan enformasyon ürünlerinin, fiyatları ile ölçülemeyecek denli pozitif etkileri de vardır. Özellikle de eğitim gibi alanlarda, süren özelleştirmeler ile metalaşma süreci hızlandırılan enformasyon, bu anlamıyla hiç de sadece parasını alarak satın alana özel değil, o eğitim hizmetinden yararlınsın ya da yararlanmasın tüm toplum yararındadır. Çünkü, enformasyonun toplumsal gelişme noktasında önemli getirileri olduğu gibi, toplumsal refahı artıran sonuçları da vardır.

Enformasyonun Değişen Niteliği ve Medya

Enformasyonun değişen niteliğinden bahsederken öncelikle küreselleşme olarak anılan evreyi dikkate almak zorundayız. Her ne kadar kapitalizm her zaman uluslararası bir sistem olmuşsa da, bugün küreselleşme daha fazla bütünleşmiş, yerel seçeneklerin daha kısıtlı olduğu bir uluslararasılaşmayı ifade etmektedir. Özellikle de iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerle yakından ilintili olan bu süreç, aynı zamanda önemli toplumsal değişimleri içermekte ve kapitalist ekonominin toplumsal yaşama daha derinlemesine etkide bulunmasına neden olan başkalaşımalar içermektedir.

Küreselleşme kavramı, ekonomik ve finansal bütünleşmeyi çağrıştıran anlamı yanında, bunlarla son derece ilintili bir dizi süreci de içermektedir. Tüm değişimler birlikte ele alındığında, küreselleşme sadece ekonomik bir kavram olmaktan çıkarak toplumsal bir anlam kazanmaktadır. Yeni iletişim olanakları, küreselleşen

toplumsal yaşamın oluşturuca ögesi olarak anılmaktadır. Medyanın, 1980'lerden beri ülkemizde ve tüm dünyada, gündelik yaşamdaki artan önemi ve ağırlığı düşünüldüğünde, yeni iletişim olanakları, kendilerini kitle iletişiminden ayırt eden özelliklerine rağmen, eski denilebilecek iletişim araçları ile bütünleşerek, bütünsel olarak medyanın bireysel ve toplumsal yaşamı şekillendirici gücünü artıran bir unsur olmaktadır. Televizyon ile internet arasındaki bütünleşme bunun en çarpıcı örneklerinden birisidir.

1980'li yıllardan bu yana küreselleşen para piyasaları ve küreselleşen medya, neo-liberalizme dayalı yeni dünya düzeninin en önemli iki unsurunu oluşturmaktadır. Medya, kapitalist sistemin yeni birikim modeli içinde önemli bir yere sahiptir. Neo-liberalizmin, önemli politik yöntemleri olan özelleştirmeler, kuralsızlaştırmalar ve serbestleştirmelerle birlikte artan tekelleşme, medya alanında da önemli ölçüde gerçekleşmiştir (Kaya, R.; 1999: 636). Tekelleşmeye, basın sermayesinin, basın dışı alanlardan aktarılan sermaye ile bütünleşmesi eşlik etmiştir. Mülkiyet yapısının ve yatırım yapan sermayenin niteliğinin hızla değiştiği medya alanında, basın ve yayının alışılmış pratikleri yanında, her türlü enformasyon üretimi ve dağıtımını kapsayan bir çeşitlilik ve tümüyle piyasa koşulları çerçevesinde etkinlik gösterme durumu hızla yaygınlaşmıştır. Böylece, kitle iletişimi, günümüzde ekonominin geniş ve dinamik dolayısıyla da gözde sektörlerinden birisi haline gelmiştir. Gözde olması, tek başına karlı olmasından kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda toplumsal ve siyasal etkileme potansiyeli ile de ilgilidir. Bu yaşananlar, geçmişten bu yana tartışılan bir konunun yeniden gündeme çıkması anlamına gelmektedir: "medya kuruluşlarının işleyişi salt piyasa koşullarına bırakılabilir mi?" Tartışmalarda, medya alanının piyasa koşullarına bırakılmayacağını savunanlar, medya alanında "üretilen ve pazarlanan meta ve hizmetlerin" diğer sanayi ve ticari etkinliklerden farklı olduğu görüşünden hareket etmektedirler. Oysa, kültür alanının hızla endüstrileştiğini kabul ettiğimizde, düşünsel ve simgesel yaşam alanına yönelik olan medya ürünlerinin - enformasyon olarak tanımlayabileceğimiz ürünlerin- hızla diğer metalara benzer hale geldiği, hatta bu ürünlerin sanayi metasına göre varolan üstünlükleri ile, kapitalizmin krizi açısından önemli bir çözücü unsur dönüştüğü de kolaylıkla saptanabilir. Bunun anlamı, medya enformasyonunun hızla ticarileştiğidir. Başlangıçta, reklamlar yoluyla izleyiciyi satılabilir metalara dönüştüren ticari kitle iletişimi, bu gün bunun yanında şifreli kanallar ve pay-per-view gibi uygulamalarla, hızla medya enformasyonunu da metalaştırmaktadır.

Medya enformasyonunun metalaşması, "basın özgürlüğü", "halkın haber alma hürriyeti" gibi kavramları özgürlüğe uğratan bir durum olarak tespit edilebilir. Basın özgürlüğü, halkın haber alma hürriyeti gibi, liberal medya kuramlarının temel kavramlarının erozyonu yıllardır üzerinde tartışılan bir konudur. Başlangıçta totaliterizme ve ağırlıklı olarak devlete karşı savunulmak zorunda olunan bu kavramlar, bugün pazar yönelimli politikalara karşı

savunulmak zorunda kalınmaktadır. Başlangıçta sansür uygulamaları ile engellenen basın hürriyeti, bugün görünürde hiç bir mekanizma ile engellenmiyor olsa da, çok daha içsel gerekçelerle ortadan kalkmaktadır. Günümüzde, elbette medya-siyasi iktidar ilişkisinin geçmiştekine göre büyük değişimler gösterdiği söylenebilir. Ancak bu ilişkinin doğasının değiştiği anlamına gelmemekte, bağımlılık ilişkisi aynı kalmakla birlikte, karşılıklı bağımlılık biçimini alan bu ilişki, sansür gibi zor yöntemlerinden ziyade, karşılıklı çıkar ilişkilerine ve gönüllülüğe dayalı daha kompleks biçimler almaktadır. Medyalar, yönetilen yurttaşlar çoğunluğuna enformasyon aktarmak suretiyle onların güçlenmesini sağlayan değil, tam tersine siyasal ve ekonomik yöneticilerinin çıkar ve karları için kullanılmaktadır. Bu konu, sıkça tartışılmakla birlikte, konunun enformasyonunun metalaşması ile olan bağlantısı genellikle görünmez durumdadır. Meşruiyeti "bilgi akışına-enformasyona bağlı" (Kentel, F.; 1991: 41) olan medyanın, bilgi-enformasyonun metalaştığı bu süreçte üstlendiği destekleyici rol, pek çok açıdan çelişkili bir rol gibi görünmektedir.

Sonuç

Küreselleşme retoriğinin temelini yaratan neo-liberalizmin dünya çapında yaygınlaşmasının temel aktörlerinin ulusal düzeyde siyasal iktidar, sermaye ve medya olduğu, medya-sermaye arasındaki ince çizginin ise giderek silikleştiği düşünüldüğünde, süreç içinde medya ortamının "basın özgürlüğü", "halkın haber alma hürriyeti" gibi kavramlarla tanımlanamaz hale geldiği söylenebilir. Meşruiyeti "bilgi akışına-enformasyona bağlı" (Kentel, F.; 1991: 41) olan medyanın, bilgi-enformasyonun metalaştığı bu süreçte üstlendiği destekleyici rol pek çok açıdan çelişkili bir rol gibi görünmektedir. Aynı zamanda enformasyonun metalaşması süreci, liberal-çoğulcu medya kuramları ve bunlardan türetilen medya etiğini yeniden tartışma konusu haline getirmektedir.

Liberal-çoğulcu medya kuramlarının temel savları, medya örgütlerini ekonomik bir örgüt değil toplumsal bir kurum olduğu ve enformasyonun da temel bir hak olduğu (Encabo, M.N.; 1997:288) varsayımlarına dayanır. Temel enformasyon hakkının bir boyutunu, tarihsel olarak vicdan özgürlüğü ile bağlantılı bir biçimde, medyanın tüm yurttaşların kendilerini ifade hakkına sahip olduğu bir kamusal alan olarak algılanması, diğer bir boyutunu da doğru ve tarafsız enformasyonun yurttaşların bireysel gelişmelerinin ve dolayısı ile toplumsal gelişmenin ön koşulu olduğu algılaması oluşturur. Bütün bu varsayımların "toplumu bireylerin toplamı, hükümeti de gücün merkezi olarak basite indirgeyen" (Curran, J.; 1993: 217) kuramsal bir temelden kaynaklandığı kolaylıkla görülebilir. Temel toplumsal ilişki biçimi, devlet ile toplum arasındaki bağ olunca, medyaya da bu bağın sürdürülmesi görevi düşmektedir. Bu bağın sürdürülmesinde de, medya pratiğini profesyonel nesnellik ilkesi belirler. Yukarıda çerçevesi çizilen tüm gelişmeler de, liberal-çoğulcu yaklaşım için, daha demokratik bir toplumun ipuçları olarak görülmektedir. Ancak Liberal-çoğulcu kuramın,

eleştirisi bir yana enformasyon ağlarında ve enformasyonun statüsünde yaşanan tüm gelişmeler, liberal çoğulcu kuramın en önemli kavramları ile çelişki içindedir. Buna bir de, ekonomi politik yaklaşımın, medya mülkiyeti, medya üretim yapıları konusunda yaptığı çalışmaların ve kültürel yaklaşımın medya söylemleri ve ideoloji konusunda gerçekleştirdiği çalışmaların bulguları eklenince (Curran, J.; 1990:247-249), iletişim kurumlarının bugüne dek geçerli olan tüm meşruiyet zeminlerini kaybediyor oldukları söylenebilir.

¹ Teknoloji, değişik biçimlerde tarif edilmektedir. Gündelik dilde, herhangi bir alanda değişiklik ifade eden teknik yenilikleri anlatan teknoloji kavramına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bir teknik yeniliğin, ancak üretime yönelik yatırım için seçildiğinde ve bilinçli olarak belirli bir toplumsal kullanım için geliştirildiğinde teknoloji niteliği kazanacağı ya da teknolojinin hem bir toplumun kullandığı alet ve makineleri, hem de bunların kullanımı sonucunda ortaya çıkan ilişkileri içerdiği (Dickson, D.; 1992:36) yolundaki görüşlerin tamamı, aslında teknolojinin insan yapımı ve üretim süreci içerisinde değeri olan nesnelere kapsadığı yönünde bir anlamı içsel olarak taşırlar. Bu nedenle Marks'ın emek araçları ya da üretim araçları olarak tanımladığı ve makine olarak somutladığı öge teknoloji olarak ele alınmaktadır.

KAYNAKLAR

Belek, İ. (1997), Postkapitalist Paradigmalar, Sorun Yayınları İstanbul.

Curran, J. (1993), "Kamusal Bir Alan Olarak Medyayı Yeniden Düşünmek", çev: S. İrvan, AÜ İletişim Fakültesi, Yıllık, Ankara, 215-144.

Curran, J. vd.(1990), İletişim Araçları Üzerine Çalışma: Kuramsal Yaklaşımlar, çev: M. Özbek, AÜ, İletişim Fakültesi Yıllığı, Ankara, 229-251.

Dickson, D. (1992), Alternatif Teknoloji: Teknik Değişmenin Politik Boyutları, çev: N. Erdoğan, Ayrıntı: İstanbul.

Encabo, M.N. (1997), "Gazetecilik Etiği ve Demokrasi", Medya, Kültür, Siyaset, der: S. İrvan, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 283-298.

Frankel, B. (1991), Sanayi Sonrası Ütopya, çev: K. Durand, Ayrıntı: İstanbul.

Geray H. (1994), Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal Bir Yaklaşım, Ankara.

Hamelink, C.J. (1991), "Enformasyon Devriminden Sonra Yaşam Sürece mi?", Enformasyon Devrimi Efsanesi, Y. Kaplan (der) içinde, Rey Yayıncılık, İstanbul, 11-32.

Hobsbawm, E.J. (2000), *Devrim Çağı*, Dost Yayınları: Ankara.

Hudson, H.E. (1997), *Global Connections: International Telecommunications Infrastructure and Policy*, VNR: Newyork.

Kaya, R. (1999), "Türkiye'de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi ve İdeoloji Gereksinimi", *Türkış Yıllığı 1999*, Türkış Yayınları: Ankara, 633-659.

Keane, J. (1992), *Medya ve Demokrasi*, çev: H. Şahin, Ayrıntı, İstanbul.

Kentel, F. (1991), "Demokrasi, Kamuoyu ve Siyasal İletişime Dair", *Birikim* (30), 38-44.

Mansell, R. (1993), *The New Telecommunications*, Sage, London.

Marks, K. (1979), *Grundrisse*, Sol Yayınları, Ankara.

Mattelart, A., Mattelart, M. (1998), *İletişim Kuramları Tarihi*, çev.: M. Zıllıoğlu, İletişim: İstanbul.

McChesney, R. (1997), "The Communication Revolution: The Market and The Prospect for Democracy",

Democratizing Communication? Comparative Perspectives on Information and Power, M. Bailie, D. Winseck (der) içinde, Hampton Press: USA, 57-80.

Murdock G., Golding P. (1989), "Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatized Communications", *Journal of Communication*, 39(3), 180-195.

Pelaez, E., Holloway, J. (1991), "Learning to Bow: Post-Fordism and Technological Determinism", *Post-Fordism and Social Form*, W. Bonefeld ve J. Holloway (der) içinde, MacMillan: Wiltshire, 135-143.

Schement, J.R., Lievrouw L. (1987), *Competing Visions, Complex Realities: Social Aspects of the Information Society*, NJAblex: Norwood.

Schiller, D. (1999), *Digital Capitalism*, MIT Press, USA.

Tsui, L.S. (1991), "The Use of New Communication Technologies in Third World Countries: A Comparison of Perspectives" *Gazette*, 48(2), 71-72.

Winseck, D. (1998), *Reconvergence: A political Economy of Telecommunications in Canada*, Hampton Press: USA